

brieven van Van der Stoel aan Den Uyl, waaruit blijkt dat het toch niet altijd aantrekkelijk is om te zien in een land van blinden.

Al met al schetst het boek van Zuijdam geen rooskleurig beeld van het veiligheidsdenken binnen de PvdA. Óf de partij nam, zoals in de eerste door Zuijdam beschreven jaren, een realistisch standpunt in, maar dan was de vraag wat het specifiek socialistische karakter van het voorgestelde buitenlands beleid was. Of de partij pretendeerde, zoals zij in de jaren zeventig deed, internationaal een voortrekkersrol te spelen, maar dan manoeuvreerde zij zich daarmee in een volslagen isolement, zelfs binnen de Socialistische Internationale. Het is de vraag of degene die de onderzoekslijn van Rovers en Zuijdam in de tijd wil doortrekken in de toekomst tot andere conclusies zal komen.

B. G. J. de Graaff

J. Roosblad, *Vakbonden en immigranten in Nederland (1960-1997)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2002, Migratie- en etnische studies XV; Amsterdam: Aksant, 2002, 203 blz., ISBN 90 5260 009 0).

Wie nagaat hoe de Nederlandse vakorganisaties zich tegenover 'gastarbeiders' hebben opgesteld, zal door dit boek niet vrolijk worden, want in het algemeen geldt dat het hemd nader is dan de rok. Vertrekpunt van de vakorganisaties was immers dat de inzet van buitenlanders niet ten koste van Nederlanders mocht gaan en dat het verblijf slechts tijdelijk kon zijn. Niet een analyse van de nationale economische behoeften in internationaal of West-Europees perspectief stond voorop maar het eigenbelang. Toen de toestroom van buitenlanders begin jaren zestig van de vorige eeuw dankzij werkgevers op gang kwam, pleitten de vakorganisaties voor gelijke behandeling. Dit was tevens een argument om de werving tegen te gaan, bij voorbeeld bij onvoldoende huisvesting. (44) Tijdens het hoogtepunt van de werving (1966-1974) vonden de vakorganisaties met de overheid dat de werving gereduceerd moest worden en de terugkeer bevorderd. De terugkeer- of 'oprot'premie werd onderdeel van de Nederlandse ontwikkelingshulp. Ook voor de belangenbehartiging van buitenlandse werknemers in Nederland ondernamen de vakorganisaties weinig, al zagen sommige bestuurders de problematiek wat breder (bij voorbeeld Cees Commandeur) en kreeg een enkele buitenlander een secretariaat om iets te ondernemen (zoals Lino Calle). Pas na het verschijnen van een rapport van de Wetenschappelijke raad voor het regeringsbeleid in 1979 drong ook tot de vakorganisaties het besef door dat het verblijf van buitenlandse arbeiders (en hun gezinnen) een permanent karakter zou hebben. Dit leidde tot ondersteuning van de integratiegedachte, echter zonder veel eigen visie op hoe dit voor werknemers moest gebeuren. Wel namen zij stelling tegen discriminatie en racisme maar van een behoorlijke ondersteuning van de wet voor evenredige arbeidsdeelname van allochtonen uit 1994 was weer geen sprake. Intern voerden de bonden nauwelijks een positief actiebeleid, met uitzondering van de bonden van overheidspersoneel, die immers te maken hadden met maatregelen ter verbetering van de positie van minderheden. (61) Kortom, wie een voortrekkersrol van de vakorganisaties verwachtte, komt bedrogen uit.

De auteur analyseert de Nederlandse ontwikkeling vanuit drie opeenvolgende dilemma's voor de vakbeweging: 1 het immigratiedilemma (coöperatie of verzet tegen immigratie?), 2 het inclusiedilemma (inclusie of exclusie van immigranten?, waarmee opname in de eigen organisaties wordt bedoeld), en 3 het belangendilemma (alleen algemene of ook specifieke belangen-

behartiging?). Omdat dit theoretisch kader niet echt wordt uitgewerkt, voegt het concluderend deel van het boek weinig toe aan wat al uit de beschrijving bleek. Wel is van belang dat het Nederlandse onderzoek deelt uitmaakt van een vergelijkend onderzoek naar de ontwikkeling in zeven West-Europese landen (Frankrijk, Oostenrijk, Verenigd Koninkrijk, West-Duitsland, Zweden, Zwitserland). Het Nederlandse onderzoek kijkt in zoverre af dat niet alleen het beleid van vakcentrales wordt onderzocht, maar ook van bonden in een bedrijfstak (het vervoer) en op de werkvloer (de Nederlandse Spoorwegen). In de vergelijking met de andere landen blijkt Nederland wat het eerste dilemma betreft geen uitzonderlijke positie te hebben ingenomen. Net als in Duitsland en Zweden volgden in Nederland de vakorganisaties de overheid, terwijl de Oostenrijkse vakorganisaties (fel tegen immigratie) zelf de toon zetten vanuit hun sterke machtspositie en de Franse vakorganisaties een te zwakke positie hadden om in deze invloed te kunnen uitoefenen. (154-155) Vergelijking van de landen op de beide andere dilemma's levert geen interessante conclusies op. Opname van buitenlanders in de eigen organisaties (het tweede dilemma) werd formeel niet verhinderd maar het stelde in geen van de landen veel voor. De erkenning dat de specifieke situatie van immigranten extra aandacht en beleid vergt (het derde dilemma), is eveneens in alle landen, met uitzondering van Oostenrijk, te vinden in de vorm van aparte organen met weinig armslag. (160)

De kwaliteit van het boek ligt in het presenteren van deze situatieschets, niet in diepgravendheid. Soms blijft de auteur te dicht bij de verklaring van betrokkenen (98) of wordt zonder gevolg vastgesteld dat iets niet in een jaarverslag staat. (80) Het zwakst lijkt de internationale dimensie van het migratievraagstuk. Deze wordt in het boek niet geïnterpreteerd. Met internationaal bedoel ik dan niet landenvergelijkend, zoals vaak verondersteld, maar samenwerking in de vorm van internationale organisaties. Internationale vakorganisaties komen in het boek helemaal niet voor, noch op het niveau van de vakcentrales noch op dat van de vakbonden. Het uitgangspunt dat de vakbeweging een traditie van internationale solidariteit kent (onder andere 151), is dan ook te gemakkelijk. Edo Fimmen van de Internationale transportarbeiders federatie kwam hier in de jaren twintig van de vorige eeuw expliciet voor op, maar daarbij is dan wel te bedenken dat zijn vroege anti-discriminatiebeleid zeer uitzonderlijk was en dat Fimmen zich tegen de dominante stroming keerde die het 'gele gevaar' van toestromende Aziatische schepelingen op zich af zag komen en daar weinig begrip voor had. Of een dergelijk tegengeluid ook in de laatste veertig jaar in de internationale vakbeweging heeft geklonken, vermeldt het boek niet omdat de auteur deze dimensie buiten beschouwing laat. Maar dan had ook niet het uitgangspunt van internationale solidariteit gehanteerd moeten worden, waarvoor de internationale organisaties instrumenten zijn, maar dat van het nationale belang. Ook de betekenis van intergouvernementele organisaties wordt niet onderkend. Het vrij verkeer van werknemers, dat tot het beleid van de Europese integratie hoort, wordt wel een enkele keer aangestipt (op 42-43 waar het gaat om de afschaffing van beperkingen op arbeidsvergunningen en het bevorderen van een vrij verkeer van arbeidskrachten), maar niet in de analyse betrokken als factor die nationaal beleid inzake buitenlandse werknemers ondergeschikt maakt aan een Europese interne markt met een vrij verkeer en een gemeenschappelijk beleid voor bepaalde groepen werknemers (waaronder vrouwen). Ook in dit opzicht moet de conclusie zijn dat de nationale vakbeweging weinig oog heeft voor intergouvernementele besluitvorming en de consequenties daarvan. De vergelijking aan het slot van het boek van de positie van immigranten en vrouwen is te summier om iets aan de conclusie toe te voegen. De gedachte dat cao-afspraken onder druk van internationale wetgeving maar zonder tussenkomst van vakbondsbestuurders tot stand komen (173), getuigt van weinig inzicht in de werking van internationale organisaties en verdragen en van de wijze waarop vakorganisaties of groepen daarbinnen (in dit geval

vrouwelijke vakbondsbestuurders) de internationale normen (zoals gelijke beloning) in de binnenlandse verhoudingen kunnen aanwenden.

Bob Reinalda

H. A. C. M. Notenboom, *De strijd om de begroting. Het vastlopen van de staatsfinanciën in de jaren zeventig* (Nijmegen: Valkhof pers, 2002, 320 blz., ISBN 90 5625 127 9).

Dit boek handelt over de financiële politiek in ons land in de turbulente jaren 1973-1980. Deze tijd wordt gekenmerkt door politieke en economische structuurbreuken. De studie gaat in op twee kabinetsperiodes, die van het kabinet-Den Uyl (1973-1977) en die van het daaropvolgende kabinet-Van Agt I. Het relaas eindigt in februari 1980, de maand waarin de KVP-minister van financiën Andriessen aftreedt. In hetzelfde jaar wordt de KVP als partij opgeheven, terwijl de fractie in de Tweede Kamer al eerder in de CDA-fractie was opgegaan. In het eerste gedeelte zijn de hoofdrolspelers minister Duisenberg van financiën en KVP-fractievoorzitter Andriessen. In het tweede gedeelte zijn dat minister van financiën Andriessen en Lubbers, als voorzitter van de CDA-fractie.

Het boek bouwt voort op twee eerdere studies van Notenboom, respectievelijk over de periode 1963-1967, getiteld *De val van het kabinet-Cals* en over het tijdvak 1967-1973, met de titel *Toen de wereld nog maakbaar leek*. In zijn nieuwe boek laat de auteur eerst de eerder al behandelde perioden opnieuw — maar dan in vogelvlucht — de revue passeren. Notenboom heeft zijn boek geschreven vanuit de invalshoek van KVP-kamerlid en op een aantal plaatsen ook vanuit de positie van lid van het Europese parlement. Anders dan de twee eerste boeken is het nieuwe boek in de eerste persoon geschreven. Het is mede daardoor subjectiever — ook volgens de schrijver zelf —, maar er is uitdrukkelijk geen sprake van memoires. Het onderwerp is de financiële politiek in Nederland, en de betrokkenheid daarbij van de KVP als partij en van de auteur als politicus. Van belang is dat Notenboom, zoals hij ook een aantal malen zelf aangeeft, als lid van de KVP-fractie in 1973 geweigerd heeft instemming te betuigen met het optreden van het kabinet-Den Uyl. Hij was het op een aantal essentiële punten — onder meer met betrekking tot de openbare financiën — oneens met de programmatische grondslag van het kabinet.

Notenboom heeft dus zijn plaats in het politieke spectrum duidelijk aangegeven. In lijn daarmee geeft hij soms ook nogal persoonlijk getinte oordelen over een aantal deelnemers aan het politieke en maatschappelijke bedrijf. Vooral Den Uyl moet het ontgelden, terwijl er daartegenover betuigingen van groot respect en zelfs vriendschap zijn in de richting van Duisenberg. Niettemin heeft Notenboom de bedoeling gehad om een wetenschappelijk verantwoord boek aan te bieden dat mede door bronvermeldingen verifieerbaar is.

Hij plaatst de financiële politiek tegen de achtergrond van de algemene politieke ontwikkeling. Zijn stelling is dat de christendemocratie te weinig verzet heeft gepleegd tegen de overaccentuering van de verzorgingsstaat door met name de sociaaldemocratie. Hij erkent op enkele plaatsen wel dat ook in de christendemocratische partijen en dan vooral in de KVP steeds sterke stromingen hebben bestaan die de verzorgingsstaat hebben willen uitbouwen. Hij kent daar echter nauwelijks een onafhankelijke rol aan toe. Toch zou de vraag essentieel geweest zijn of juist de meerderheid van de KVP niet een belangrijke zelfstandige factor is geweest bij de verdieping van de verzorgingsstaat, zowel in de behandelde periode als in de jaren daarvoor, met name in de jaren zestig.